

het editiegedeelte, tot de verbeelding. Hierin kunnen we onder meer aflezen: een piek van aflaatverleningen in de jaren 1664-1672 en de geleidelijke teruggang na 1740 (annexes 3, 12-16); de verdeling der verleningen over dekenaten (ann. 4) en steden (ann. 7-8); het overwicht van parochiekerken (75%) ten opzichte van andere kerkelijke instellingen (kloosters, kathedralen, collegiale kerken etc.) als zetel van een broederschap (ann. 9). Het geheel wordt afgesloten door drie indices (plaatsnamen, patronaten, onderwerpen).

Charles Caspers (Nijmegen)

Thomas von der Dunk, *Een kathedraal voor Amsterdam. De voorgeschiedenis van de Mozes en Aäronkerk aan het Waterlooplein.*

Zutphen: Walburg Pers, 2003,
ISBN 90 5730 226 8, € 13,50.

De poging van Willem I tot het herstel van de katholieke hiërarchie in het noorden van het Koninkrijk der Nederlanden (1814-1830) en de concrete, materiële uitwerking van een voorstel, inclusief geschikte bisschopszetel met paleis, seminarie en kathedraal vormt het onderwerp van dit boek van de Nederlandse historicus en architectuurhistoricus Thomas von der Dunk. Aan de hand van zorgvuldig archiefonderzoek wordt deze moeizame en toen uiterst geheime zoektocht gereconstrueerd en de bijhorende architecturale voorstellen exhaustief geanalyseerd. De reeds gepubliceerde deelaspecten van dit onderzoek (o.a. in *De Sluisteen*, 1987 en 1988, en het *Jaarboek van het Genootschap Amstelodamum*, 1994 en 1996) worden hier in een synthese samengebracht waarbij de architectuur geldt als een concrete uitdrukking van de nationale religiepolitiek. De afscheuring van het zuiden in 1830 vermindert de urgentie van het 'noordelijke' complement van het concordaat van 1827, dat eigenlijk vooral het dreigende verlies van de laatste bisschop in het Zuiden trachtte op te vangen. Het kathedraalontwerp bleef hierdoor papier.

Met het mogelijke neutraliserende effect van de grootstad op de standpunten van de Rooms-katholieke gezagsdrager in het achterhoofd, viel de uiteindelijke keuze op Amsterdam. In een pand aan de Herengracht zag men wel een bisschoppelijk paleis en het Oudemannenhuis kon worden omgebouwd tot seminarie, maar voor de kathedraal ging de voorkeur uit

naar nieuwbouw op de Nieuwmarkt, op de plaats van de Waag. Stadsarchitect Jan de Greef werd met deze opdracht belast. Acht recent ontdekte tekeningen documenteren de inplanting, het ontwerp en een alternatief.

De auteur plaatst dit ontwerp in de Europese kerkarchitectuur, van Italië tot Engeland. Dit leidt soms tot de erkenning van 'verwantschappen' die ook wel anders te verklaren zijn. Zo lijkt me de mogelijke gelijkens tussen de bekroning van De Greefs alternatief gevelontwerp en Soane's kerktorens eerder te berusten op het gebruik van een gemeenschappelijke archeologisch motief: de zogenaamde lantaarn van Demosthenes (o.a. gepubliceerd door Stuart en Revett of door Durand). Maar het kernbetoog van de auteur steunt op de systematische verkenning van enkele zeer interessante en legitieme onderzoekspistes, zoals de Parijse en Romeinse vorming van de architect (1808-1811) en de inhoud van de bibliotheek van Publieke Werken (momenteel geïncorporeerd in de bibliotheek van de Amsterdamse Universiteitsbibliotheek). Zo duidt de auteur De Greefs ontwerp met dubbeltorenfaçade en vroegchristelijk basilikaal plan aan de hand van de Franse voorkeur voor het dubbeltorenfront – toegepast in talrijke gotische kathedralen en nog zeer populair in het begin van de negentiende eeuw o.a. aan de Ecole spéciale d'Architecture – en de populariteit van de vroegchristelijke basilica in het Parijs van diezelfde jaren – denk aan Saint-Philippe-du-Roule (1772-1784) van Chalgrin en haar (niet door de auteur vermelde) verspreiding in gravurevorm door Durand en Janinet, Taraval en Krafft & Ransonnettes plaatwerk.

Deze conclusies van het literatuuronderzoek zouden verder kunnen worden onderbouwd door archiefonderzoek naar deze Franse opleiding. Ze zou toe laten om sommige beweringen van de auteur te relativiseren (bijvoorbeeld dat de Palladiaanse kerkgeveloplossing in de vroege negentiende eeuw niet meer werd aanvaard), te bevestigen (het ontwerp van een katafalk ter nagedachtenis van Chalgrin in diens Saint-Philippe-du-Roule was het onderwerp van de maandelijkse architectuurwedstrijd van februari 1811) of sommige sporen nauwkeuriger te onderzoeken (Serlio was bijvoorbeeld mateloos populair voor deze generatie). Dergelijk onderzoek zou tevens De Greefs ontwerpmethodiek meer eer aan doen dan een vage verwijzing naar het 'dorisme' van een Boullée en een Ledoux.

Bij het ontwerp van de nieuwe Amsterdamse parochiekerk St. Antonius van Padua (1837-1841) werden De Greefs plannen weer bovengeschaald. De Zuid-Nederlandse architect Tilman-François Suys, die ook al in de tijd van het Verenigd Koninkrijk als koninklijke architect in het Noorden een belangrijke rol had gespeeld, eigende zich echter gewiekst de opdracht toe en hertaalde De Greefs project in zijn toenmalige architectuuridoom. Een grondige architecturaal analyse van deze kerk, vanuit de ontwikkeling van de Belgische religieuze architectuur en het negentiende-eeuwse classicisme is misschien stof voor een nieuw boek.

Dirk Van de Vijver (Leuven)

Martin Hoondert, *Gregoriaans in de steigers. Restauratie en verspreiding aan het begin van de twintigste eeuw*. Kampen: Gooi en Sticht, 2003 (Kerkmuziek en Liturgie II), 128 p., ISBN 90 304 1062 0.

In 2003 was het precies honderd jaar geleden, meer bepaald op 22 november 1903, dat paus Pius X zijn motu proprio, *Tra le sollicitudini*, schreef. Dit document was niet alleen belangrijk voor de ontwikkeling van de liturgische beweging, die het woordenpaar 'actieve deelname' uit dit schrijven aangreep voor haar inzet om de gelovigen meer bij de liturgie te betrekken. De paus wilde vooral een impuls geven aan de restauratie van het 'traditionele' gregoriaans, dit in de eerste plaats als reactie tegen de theatrale en wereldse polyfonie, en gaf zelfs in een tweede schrijven 'uit eigen beweging' op 25 april 1904 de monniken van Solesmes de opdracht nieuwe uitgaven van de gregoriaanse zangboeken voor te bereiden. Deze boeken zouden dan de zogenaamde *Neo-Medicaea*, die nog door de pausen Pius XI en Leo XIII waren aanbevolen, vervangen. Wetenschappers hadden intussen immers aangetoond dat het gregoriaans dat in de eeuwen na het Concilie van Trente gezongen werd niet meer overeenstemde met wat men in de oudste bronnen terugvond. Reeds in 1908 verscheen het vernieuwde *Graduale*, de zogeheten *Editio Vaticana*. De invoering van het vernieuwde gregoriaans zou echter niet zonder problemen verlopen. In Nederland had de in 1878 opgerichte Gregoriusvereniging er voor geijverd om de *Neo-Medicaea* tot hét zangboek voor de rooms-katholieke kerkkoren te maken.

Nu moest de nieuwe Vaticaanse editie worden gepromoot. Over het verloop van de restauratie van het gregoriaans binnen de norbertijnenorde en binnen de rooms-katholieke kerk in Nederland aan het begin van de twintigste eeuw handelt voorliggend boek. De auteur, musicoloog en liturgiewetenschapper, is sinds 2001 hoofdredacteur van het *Gregoriusblad* en bereidde thans een proefschrift over inculturatie en liturgische muziek voor. In een inleidend hoofdstuk legt hij voor eerst de begrippen 'gregoriaans' en 'restauratie' uit. Mede omdat er sprake is van restauratie of herstel gaat hij in een tweede hoofdstuk in op de wijze waarop met het verleden wordt omgegaan, wat hij dan concreet maakt door het voorbeeld van Dom Prosper Guéranger, de stichter van de benedictijnenabdij Solesmes en stimulator van de restauratie van het gregoriaans. Op een duidelijke wijze wordt aangetoond hoe Guéranger's inzet voor de eenheid van de liturgie en zijn daarbij aansluitende visie op de Middeleeuwen voortkwam uit de specifieke problemen van de negentiende eeuw. In hoofdstuk drie wordt de restauratie van het gregoriaans vanuit internationaal perspectief belicht, met daarbij de beschrijving van de strijd tussen Regensburg en Solesmes en de beslissing van paus Pius X.

De hoofdbrok van het boek bestaat uit de hoofdstukken vier en vijf, die achtereenvolgens handelen over de restauratie van het gregoriaans in de norbertijnenorde en de toe-eigening van het 'nieuwe' gregoriaans in Nederland in de periode 1903-1930. Vooral het laatste hoofdstuk geeft de auteur de kans om een beeld op te hangen van de culturele en kerkelijke context waarin dit herstel plaatsvond. Duidelijk komt hierbij naar voren hoe het gregoriaans een eigen rol gaat spelen bij het emancipatieproces en het versterken van de identiteit van de rooms-katholieke gemeenschap in Nederland. Dat de oriëntatie hierbij op Rome, dat nog in 1853 de bisschoppelijke hiërarchie in Nederland opnieuw had ingesteld, concreet kon worden gemaakt, zelfs 'hoorbaar', door gebruik te maken van het door Rome voorgeschreven gezangenboek, komt eveneens duidelijk naar voren. Maar dat de invoering van het 'nieuwe' gregoriaans dan ook weer niet altijd eenvoudig was bij koren die liever meerstemmige missen verzorgden wordt eveneens aangetoond. Kortom, we krijgen een genuanceerd beeld. In het kader van dit laatste hoofdstuk maakt Hoondert onder meer een analyse van de verschillende jaargangen van het *Gregoriusblad* uit vernoemde periode en toont hiermee overduidelijk